

Принципи міждержавного територіального розмежування.

// Збірник наукових праць. - № 9. - Ч.2. - Хмельницький: Вид-во НАПВУ, 1999. - С. 321-326.

**Кандидат юридичних наук,
старший лейтенант юстиції
Цимбалістий Т. О.**

Академія Прикордонних військ України

Реальне правове регулювання державного кордону неможливе без його визначення і встановлення. З цією метою міжнародною практикою вироблений цілий комплекс принципів (критеріїв), на основі яких (за якими) здійснюється міждержавне територіальне розмежування. Серед них можна виділити наступні: 1) самовизначення; 2) етнографічний (національний); 3) історичний; 4) географічний; 5) економічної доцільності; 6) адміністративний (можливості управління); 7) соціально-культурних зв'язків.

Основним принципом територіального розмежування є принцип самовизначення народу (нації). Він передбачає, що всі питання державного існування народу (нації), а, отже, і територіального розмежування повинні вирішуватися вільним вираженням суверенної волі населення [1, с.164]. Даний принцип є загальновизнаною і загальнообов'язковою міжнародно-правовою нормою, однією з основ сучасного міжнародного права.

Народу, що самовизначається, належить територія, в межах якої він розселений і в межах якої склалася і проявляється економічна, соціальна і культурна спільність даного народу, що характеризує його як суб'єкт самовизначення. Це найбільш загальна характеристика території, що належить народу, що самовизначається. І оскільки при цьому виходять зі збірного поняття "народ", яке включає і поняття "нація", то воно поширюється і на національну територію, не виключаючи при цьому тих її ознак, які роблять поняття національної території вельми виразним [2, с.57].

Слід зауважити, що принцип самовизначення не обмежується лише його застосуванням у випадку вирішення питання про самовизначення всього народу. Він також може використовуватися у ситуації, коли на відповідну територію (заселену) претендують кілька держав. В цьому випадку питання вирішується населенням лише спірної території.

В якості організаційної форми безпосереднього виявлення і врахування волі населення міжнародно-правова практика висунула плебісцит (референдум), тобто всенародне голосування чи опитування, шляхом якого може, зокрема, вирішуватися питання про долю тої чи іншої території. Шляхом плебісциту (референдуму) може вирішуватись питання як про відокремлення і самостійне державне існування народу (нації), так і про передачу відповідної частини території однієї держави іншій. Плебісцит повинен проводитися до передачі чи приєднання території. Не може виявити справжньої волі населення так званий "ратифікаційний" плебісцит, який проводиться державою, яка вчинила анексію, з метою юридичного обґрунтування вже фактично вчиненої анексії, в умовах режиму військової окупації, в присутності і під тиском збройних сил.

Сучасне міжнародне право розглядає плебісцит як одну з допустимих підстав територіальних змін лише в тому випадку, коли він проводиться з дотриманням низки умов, які гарантують повну свободу волевиявлення населення. До числа таких умов, необхідних для юридичної чинності плебісциту, зокрема, відносяться: створення для його проведення тимчасових органів влади з представників місцевого населення, забезпечення свободи діяльності всіх демократичних партій, проведення плебісциту загальним, рівним і таємним голосуванням [1, с.164-165].

Плебісцит проводиться, як правило, за участю міжнародних спостерігачів, які не мають право втручатися у внутрішні справи території, що самовизначається, чинити будь-який тиск на її населення.

Волевиявлення може здійснюватися також непрямым шляхом - через представницький орган населення відповідної території. В цьому випадку вимагається дотримання умов, які встановлені для визнання правомірності плебісциту.

Етнографічний принцип передбачає визначення державних кордонів відповідно до етнічного розселення народів, тобто відповідно до етнічних кордонів. Етнічними є кордони, що окреслюють межі етнічної території. Остання визначається як місце проживання основної частини етносу, де представники даного народу живуть незмішано або в невеликому змішанні з іншими національними групами, утворюючи великі, однорідні в етнічному відношенні ареали [3, с.13]. З політико-правової точки зору, етнічна територія - це частина земної поверхні, яка населена певним етносом і є предметом його історико-розселенського, політико-адміністративного і господарсько-економічного суверенітету [4, с.44].

Проблеми застосування етнографічного принципу при визначенні державних кордонів ґрунтовно досліджував ще в 20-х роках нашого століття відомий український вчений-правник С.С. Дністрянський. Саме цей принцип він вважав засадничим при самовизначенні народів [5, с. 199 - 203;].

В даний час рідко можна знайти чисті в етнічному відношенні форми. Особливо значною є кількість перехідних форм в прикордонних районах етнічних територій. Проте в поступовому перемішуванні етнічних особливостей і навіть в процесі асиміляції існує певна градація, за якою одна національність вже переходить в іншу. В якості етнічних (національних) визначників можуть виступати такі критерії як етнічне походження, мова, релігія, національна самосвідомість, топоніміка, археологічні джерела, культура, звичаї [6, с.8-10].

Проте вони носять відносний характер і не дають точного результату (уявлення) про етнічні (національні) кордони (наприклад, не завжди національна приналежність відповідає державним устремлінням).

Всі вище згадані обставини знижують ефективність застосування етнографічного принципу як основи при територіальному розмежуванні.

Схожою є ситуація з іншими принципами територіального розмежування. Так, історичний принцип передбачає визначення державної приналежності території відповідно до того, чи входила вона в минулому до складу держави, яка на неї претендує, або до держав, правонаступником яких вона себе вважає. Але його застосування дає мало результатів оскільки на протязі всієї історії державна приналежність певних територій була різною і в зв'язку з цим про свої права на них, виходячи з даного начала, можуть заявити рузні держави.

Географічний принцип об'єднує в собі два "підпринципи": суміжності і протяжності. Їх суть, з деякими відмінностями в деталях, полягає в тому, що за відсутності встановлених кордонів державі належать землі, що безпосередньо прилягають до її території. Географічний принцип може застосовуватися лише як допоміжний засіб для уточнення кордонів території, що належить народу (нації), що самовизначається, і лише в тій мірі, в якій його застосування не суперечить загальноновизначаним принципам і нормам міжнародного права.

Географічний принцип застосовується для того, щоб не створювалось невинуватого розриву природної єдності місцевості і щоб кордон проходив найбільш справедливим і зручним чином для сторін, що розмежовуються.

Географічний принцип може набувати особливого значення, коли межі території народу, що самовизначається, знаходяться в важкодоступних, пустельних і незаселених місцевостях, де основні елементи спільності цього народу не проявляються достатньо виразно. Звичайно, мова йде про порівняно невеликі уточнення меж території, і основою нового територіального суверенітету в цілому є не географічний принцип, а здійснення народом права на самовизначення [2, с.58].

Інші принципи - економічної доцільності, адміністративний, соціально культурних зв'язків - зводяться до необхідності спільного державного існування певних територій з огляду на їхню господарську цілісність (пов'язаність економік), можливість управління ними, соціально-культурні зв'язки. Дані принципи безумовно заслуговують на увагу і можуть застосовуватися при встановленні міждержавних кордонів, але вони таять в собі небезпеку їх використання для виправдання і обґрунтування територіальних претензій і захоплень, оскільки держава, яка планує вдатися до таких дій, без зайвих труднощів може заявити про необхідність тісніших економічних чи інших зв'язків своїх прикордонних районів з відповідними районами сусідньої держави.

Критерії (принципи) територіального розмежування (визначення міждержавних кордонів) не носять абсолютний характер. Це означає, що історичні права, етнографічна, економічна чи соціально-культурна спільність, геополітичні та інші міркування не можуть служити достатньою підставою територіальних змін. Вищим принципом територіального розмежування в сучасному міжнародному праві є принцип самовизначення народів (націй). Разом з вимогами добровільності, рівноправності, незастосування сили чи погрози нею даний принцип виступає критерієм оцінки правомірності територіальних змін. Як підкреслено в Заключному акті Ради з безпеки і співробітництва в Європі, державні кордони можуть змінюватися "згідно з міжнародним правом, мирним шляхом і за домовленістю". Тому неправомірними є такі способи територіальних змін, як окупація, заволодіння, примусова цесія, набувальна давність.

Сучасне міжнародне право, визнаючи принцип територіальної недоторканності однією з своїх головних основ, допускає зміну кордонів державної території лише в чітко визначених випадках. До них насамперед відносяться:

1) здійснення народами і націями свого права на самовизначення і утворення нових незалежних держав на колишніх залежних територіях, об'єднання двох чи декількох держав або поділ існуючої держави;

2) обмін ділянками території між суміжними державами з метою встановлення більш зручного проходження лінії кордону на місцевості;

3) невеликі зміни положення лінії кордону при його редемаркації [7, с.26-27].

Юридично обґрунтованими є територіальні зміни при відновленні порушеного права шляхом повернення раніше неправомірно відторгнутих земель, при добровільній уступці частини своєї території іншій державі і, нарешті, при мирному врегулюванні з державами, як розв'язали агресивну війну, в якості санкції за агресію і гарантії невідновлення агресії в майбутньому [1, с.163-164].

Будь-які зміни в проходженні державних кордонів повинні бути оформлені міжнародним договором, в якому чи на підставі якого проводиться делімітація нового кордону, а згодом - його демаркація.

Використана література.

1. Международное право : Учебник. 5-е изд., перераб. и доп. / Отв. ред. Ф.И. Кожевников. - М.: "Международные отношения", 1987. - 590 с.

2. Клименко Б.М., Порк А.А. Территория и граница. М., "Международные отношения", 1985. - 302 с.

3. Барсегов Ю.Г. Территория в международном праве. Юридическая природа территориального верховенства и правовые основания распоряжения территорией. - М.: Госюриздат, 1958. - 211 с.

4. Закон СССР "О государственной границе СССР": Политико-правовой комментарий / Н.М. Атасян, Н.И. Афанасьев, Г.П. Ашин и др. - М.: Воениздат, 1986. - 151 с.

5. Дністрянський С. С. Самовизначення народів // Воля, 1919.- Т. 5.- Ч.3.- С. 102-106.

6. Кушнер П. И. Этнические территории и этнические границы. - М.: Изд-во АН СССР, 1951. - 280с.

7. Курс международного права: В 7 т.- Т. 3.- М.: Наука, 1989.- 259 с.